

Hanuliak, Václav; Ragač, Radoslav

Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a Kostola sv. Ducha v Slovenskej Ľupči

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 233-244

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140377>

Access Date: 19. 02. 2025

Version: 20250219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a Kostola sv. Ducha v Slovenskej Ľupči

VÁCLAV HANULIAK – RADOSLAV RAGAČ

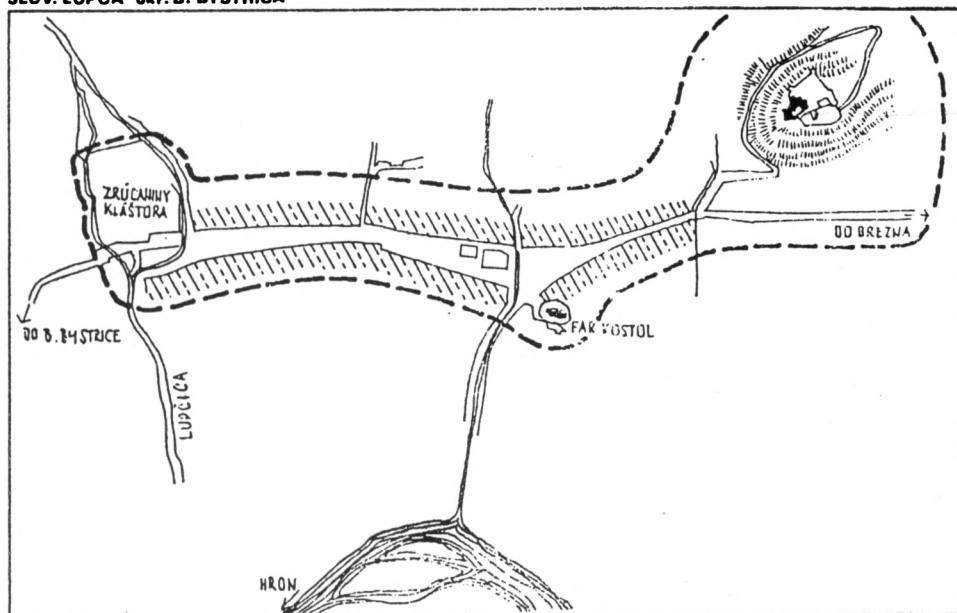
Slovenská Ľupča z pohľadu historickej archeológie patrí medzi významné lokality Banskobystrickej kotliny. Stredoveký hrad a kláštor v intraviláne mestečka sú nesporným dokladom, svedčiacim o významnom postavení Slovenskej Ľupče v rámci regiónu ale i horného Uhorska. Slovenská Ľupča so svojimi vrcholnostredovekými objektmi vyrastala na širokom zázemí včasnostredovekého osídlenia z 9.–10. stor., ktoré je doložené v jej intraviláne na lokalite Istebník (Mosný 1993).

V historických prameňoch Slovenská Ľupča je uvádzaná ako Lypcsa, Lypche Solien-ses, resp. Lypc Sclavonicalis, ako pendant Nemeckej Ľupče, Lypca Teunicalis 1773. Obe Ľupče oddeľuje od seba hrebeň Nízkych Tatier. Názov Ľupča podľa Stanislava je odvodený z osobného mena Ľuboj, keď sa k nemu pridala stará slovanská prisvojovacia prípona, čím vznikol tvar Ľubča, t. j. Ľubkova ves (Stanislav 1947).

Mestečko má značne predĺžený pôdorys. Tento tvar bol výsledkom dvoch samostatne sa formujúcich kryštalizačných centier na východe kráľovského hradu a na západe kláštora (obr. 1).

Hrad je situovaný na ostrožnej polohe. Jeho dnešná podoba ho zaraďuje k ojedinelým hradným architektúram na Slovensku, pretože navzdory všetkým vojnovým udalostiam tento hrad prežil, a preto patrí v súčasnosti k najmenej skupine „živých“ hradných sídiel. Hrad od svojho vzniku až po súčasnosť je nepretržite obývaný, preto ho tvorí komplex stavieb

SLOV. ĽUPČA okr. B. BYSTRICA

Obr. 1. Pôdorysné usporiadanie intravilánu mestečka Slovenská Ľupča.

z rôznych období dokumentujúcich vývoj hradného typu od 13. do 19. stor. Najstarší písomný záznam o hrade je z roku 1250. Tento provinčný hrad, ktorý bol spravovaný zo Zvolenského starého hradu, okrem strážnej funkcie pri ochrane cesty via magna smerujúcej na sever k Baltu, chránil aj cestu, pokračujúcu údolím Hrona na východ pri zabezpečovaní vnútorného kolonizačného procesu (Hanuliak 1996). Zo stredovekého objektu sa zachoval celkový tvar horného hradu s vyhladkovým arkierom a polkruhovou baštou, pôvodne barbakanom, ktorý chránil pôvodný vstup (Fialová–Fiala 1966).

Ruiny niekdajšieho stredovekého kláštora v západnej časti mestečka sú situované pri pohronskej ceste, kadiaľ musela prechádzať už uvedená via magna. Pri historickom opise sa uvádza, že kláštor ležal na ostrove. Táto polohopisná situácia bola vytvorená meandrom potoka Lupčianka, ktorý v súčasnosti ohraničuje lokalitu od západnej strany. Osud ku kláštortu nebol tak priaznivo naklonený ako k stredovekému hradu na opačnej strane mestečka. Po jeho vypálení naďalej pretrvávalo obdobie neustálych vojnových stretov, ktoré spolu s nastupujúcou reformáciou vytvorili neprekonateľnú prekážku brániacu v jeho novej obnove.

Ruina kláštora v tesnej blízkosti obytných sídiel stala sa vyhľadávaným miestom pri exploatacii kvalitného stavebného materiálu. Tento spôsob lacného získavania materiálu trval až do nedávnych 70-tych rokov.

Záchranne archeologické výskumy môžeme rozdeliť do troch etáp. V 70-tych rokoch predstihový archeologický výskum prof. Balašu bol vyvolaný výstavbou obchodného centra. Na konci 80-tych rokov plánovaná IBV bola zo strany krajskej pamiatkovej organizácie v Banskej Bystrici podmienená záchraným archeologickým výskumom. Tretia etapa začala roku 1998 po odstránení devastovaného obytného a hospodárskeho objektu z archeologickej lokality. Výskum zabezpečuje Pamiatkový ústav, regionálne stredisko v Banskej Bystrici v spolupráci s archeologickým ústavom SAV v Nitre. Vzhľadom na zvolenú metódu výskumu a zámer v budúcnosti prezentovať odkrytú architektúru, môžeme hovoriť o ojedinelom systematickom výskume v regióne.

V prvej etape v 70-tych rokoch sa zvolil z hľadiska metodického postupu sondážny spôsob odkryvu vo vytipovaných častiach lokality. Tento spôsob môžeme v skutočnosti charakterizovať len ako zisťovací prieskum. Mnohé odkryté architektúry, vzhľadom na nesúrodosť odkryvu, boli ťažko čitateľné napriek tomu, že boli sprevádzané početne zastúpeným archeologickým materiálom, ktorý tvorili fragmenty nádob, kachlíc a architektonických článkov (Balaša 1976).

Na lokalite po exploatacii stavebného materiálu sa v súčasnosti už nenachádza nadzemné murivo. Napriek tomu terénne reliktly veľmi zreteľne vymedzujú areál kláštora, ktorého rozmery sú cca 80×100 m.

Na konci 80-tych a začiatkom 90-tych rokov sme sa pokúsili o ucelenejší plošný odkryv v severozápadnej časti areálu kláštora (Hanuliak 1990). Hlavná obvodová hradba s hrúbkou 90 až 110 cm nás upozorňovala, že kláštor sa člení na viacero funkčných častí. Odkrytá SZ časť kláštora na základe uceleného pôdorysu tvorila pravdepodobne samostatnú funkčnú jednotku kláštornej komunity, ktorú vymedzovala obvodová hradba s rozmermi 26×34×24×37 m. Pravidelná zástavba v tvare písmena L je sústredená v severnej a západnej časti okrsku popri hradbách, ktoré zároveň tvoria obvodové základy jednotlivých objektov. Funkčným a dispozične centrálnym objektom sa javí stavba kostolíka s nepravidelným kvadratickým presbytériom. Celkové rozmery kostolíka sú 11×5,5 m. Kostol má klasickú orientáciu V–Z, s menšou odchýlkou na sever. Vstup, ktorý dokumentuje pieskovcový prah, je zo západnej strany. Oltárna menza je pristavaná tesne k vnútornej hrane záveru presbytéria. Hrúbka základov kostola dosahuje 80 cm, západný záver 55 cm. Západne od kostola je podlhovastá stavba s rozmermi 12×5,5 m, ktorú zo západnej strany uzatvára akási predsieň s rozmermi 3×5,5 m. Severojužný obytný trakt, podľa odkrytej situácie tvoria za sebou radené obytné objekty rôzneho pôdorysu. Najjužnejší objekt tohto traktu vo svojom stredovom priesečníku mal základový pilier, ktorý niesol stredové ukotvenie klenby. Celá táto

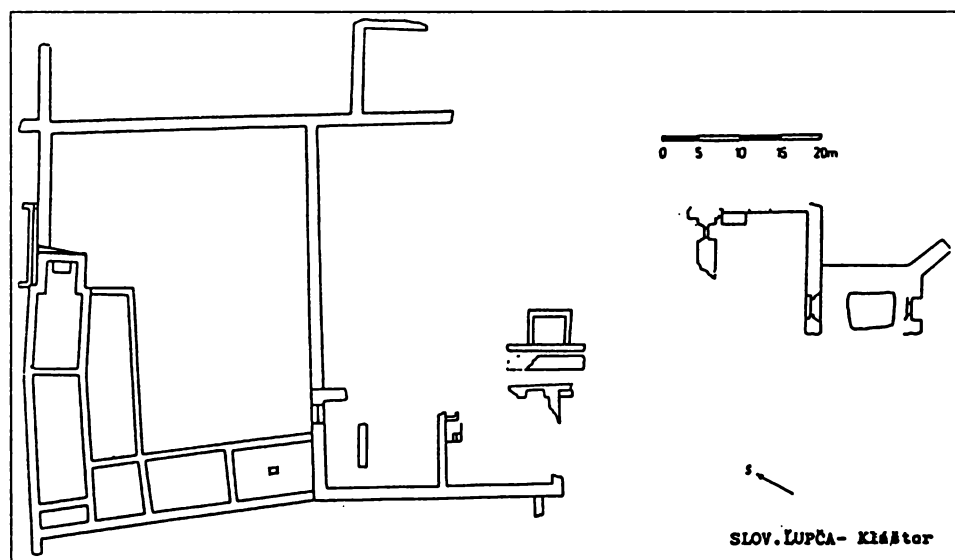
odkrytá časť kláštora sa javí ako mladšia, ktorej obvodová hradba bola dodatočne pristavená k staršej, južnej obvodovej hradbe. Staršia obvodová hradba sa líši hrúbkou a materiálou skladbou. V juhozápadnej časti, necelý meter od vnútorného nárožia bola umiestnená bránička. Výškový rozdiel medzi oboma nádvoriami bol riešený schodovými stupňami, ktoré sa zachovali v hrúbke muriva. Posledným objektom obytnej zástavby je kvadratický značne predĺžený objekt, pristavaný k JV nárožiu lode kostola až k JV nárožiu prvého (severného) objektu severojužného traktu. Pôdorys objektu je 5×14 m. Na rozdiel od ostatných základov južného obvodového základu dosahuje iba 45 cm (obr. 2).

Archeologický výskum a záchranné práce v tejto časti kláštora boli predbežne ukončené v roku 1990. Podstatou tejto etapy záchranných prác bolo odstraňovanie rušivých vplyvov z lokality, provizórnych hospodárskych stavieb a náletovej vegetácie. Napriek tomu sa archeologickému výskumu podarilo pôdorysne odкрыť celú časť severozápadného areálu kláštora. Výskum v tejto polohe mal by byť opätovne obnovený, pretože s výnimkou kostolíka žiaden z uvedených objektov nebol preskúmaný v interiéri. Taktiež celá plocha nádvorja nebola archeologickým výskumom dotknutá.

Za zmienku stojí, že počas výskumných prác v tesnej blízkosti kláštora pri výstavbe rodinného domu boli v hĺbke 150 až 210 cm pod dnešnou úrovňou odkryté zvyšky drevených základov stredovekého objektu (obr. 4). Objekt sa nachádzal 50 m severne od odkrytých základov kostola už mimo areálu kláštornej zástavby. Je pravdepodobné, že napriek tejto skutočnosti a tiež odlišnosti stavebného materiálu, tento objekt mohol súvisieť s kláštorom. Odkryté torzo objektu dosahovalo v pôdoryse rozmery 628×770 cm. Zistené keramické nálezy a jeden kostný predmet z jeho interiéru rámcovo datujú tento objekt do polovice 13. stor. (obr. 5, 6).

História františkánskeho kláštora v Slovenskej Lupči nie je dodnes komplexne spracovaná. V niektorých štúdiách sa autori iba okrajovo dotýkajú tejto lokality, spravidla iba pri výpočte kláštorov tejto rehole v Uhorsku (Balog 1977, Gajdoš 1983, Ruttkay-Slivka 1985).

Vznik kláštora františkánov-minoritov v Slovenskej Lupči sa kladie do polovice 13. stor., v súvislosti s riešením sporu medzi panovníkom Belom IV. a jeho synom Štefanom v roku 1263. Vyjednávačom v tomto spore sa uvádza lupčiansky guardián Anton (Bagin

Obr. 2. Pôdorys odkrytej SZ časti areálu kláštora v Slovenskej Lupči. Zameral Ing. E. Maták.

1977). Ten istý prameň uvádza, že v prvej polovici 14. stor. magister Donč uskutočňuje veľkú renováciu kláštora, pri ktorej drevené stavby boli nahradené kamennou architektúrou.

Slovenská Lupča získava výsady mesta od Karola Róberta v rokoch 1330 a 1340. Pre históriu kláštora je dôležitá najmä listina z 11. novembra 1340. V tejto listine sám panovník rieši problém absencie farského kostola v meste. Kráľ Karol navrhuje so súhlasom Ostrihomskej arcidiecézy, aby bol mestu ponúknutý Kostol sv. Ducha, ktorý nepatrí medzi exemptné kostoly (Juck 1984).

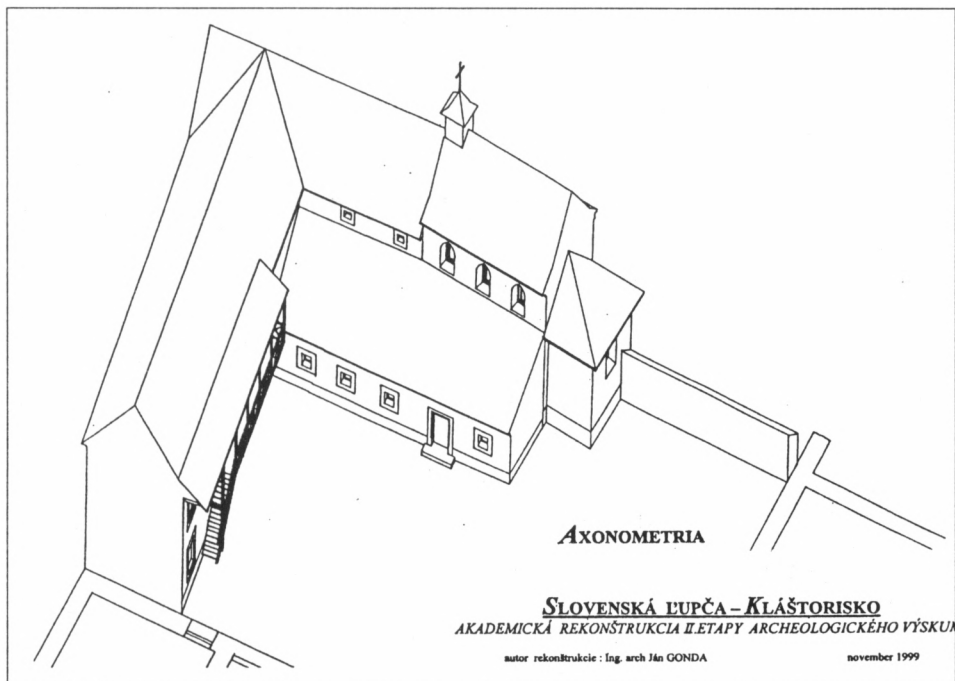
Pázmanyov katalóg fár z roku 1397 už opisuje dve fary – Sv. Ducha a Najsv. Trojice (súčasný farský kostol) (Péterffy 1742).

Môžeme preto uvažovať, že v období od roku 1330, resp. 1340 do roku 1397 mestečko so súhlasom Ostrihomu malo v užívaní kláštorný Kostol sv. Ducha. Tieto vzájomné vzťahy dávajú do iného svetla súčasný výskum prikostolného cintorína, kde značné percento pochovaných s hrobovou výbavou má civilný charakter (ženské a detské hroby). Dá sa predpokladať, že časť tohto prikostolného cintorína je práve z rokov 1330–1390 (Ruttkay–Mosný 1998).

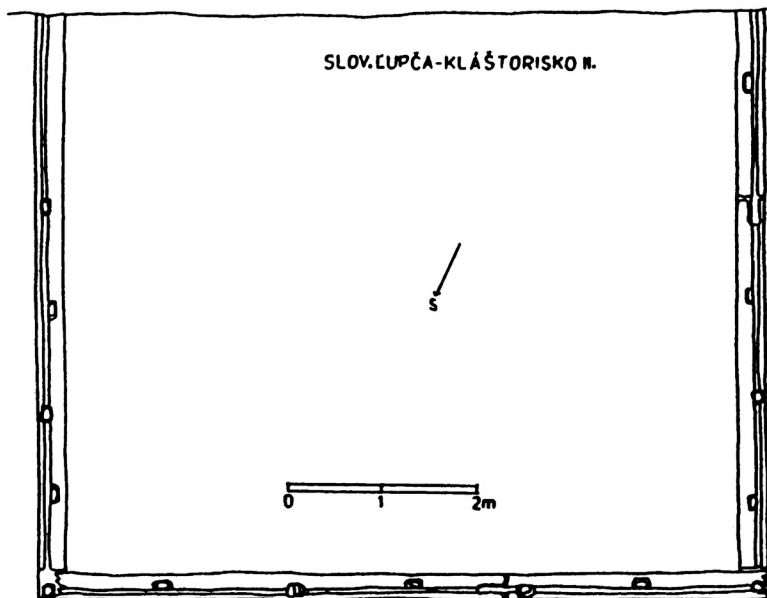
Zánik minoritského kláštora v Slovenskej Lupči historici interpretujú rozdielne. Bagin vo svojej štúdií datuje zánik kláštora do obdobia okolo roku 1560. Balaša, ktorý realizoval archeologický výskum v Slovenskej Lupči v rokoch 1971–1973 uvádza, že zanikol až na začiatku 18. stor. Karacsonyi zničenie kláštora spája s husitskými vojnami (Karacsonyi 1922). Na rozdiel od starších dejín kláštora a relatívne veľmi skúpych poznatkov o jeho existencii a fungovaní, ktoré viedli niektorých autorov dokonca až k jeho negovaniu, obdobie jeho zániku možno na základe novoobjavených písomných dokumentov takmer celkom presne datovať. Istým, v historickej a archeologickej literatúre tradovaným argumentom, proti samotnej existencii kláštora, bola doteraz odpustková listina pre banskobystrického mešťana Tomáša Rockolfingera a jeho manželku s deťmi. Listinu publikoval P. Ratkoš, ktorý jej nedôsledným prečítaním lokalizoval kláštor do Nemeckej Lupče (Ratkoš 1963). V tlačenej odpustkovej listine pravdepodobne z rokov 1508–1510 je len ako vydavateľ označený fráter Ján z Nemeckej Lupče (Johannes de Lypcz teutunicali). Samotná listina má však miesto vyhotovenia označené ako „Luptovie in loco nostro“ t. j. nie ako „Liptovie“. Týmto je možné vysvetliť nesprávny Ratkošov argument pre lokalizovanie kláštora do Nemeckej Lupče. Ratkoš popiera názory publikované už P. Slávikom, ktorý vo svojej práci o dejinách zvolenského evanjelického seniorátu publikoval nálezy gotických architektonických článkov datovaných do 14. storočia, získaných pri stavebných úpravách na mieste bývalého minoritského kláštora v Slovenskej Lupči. Zaznamenal tiež živú miestnu tradíciu o kláštore (Slávik 1921). O tento prameň sa opiera aj V. Mencl vo svojej práci o stredovekých mestách na Slovensku (Mencl 1938). P. Ratkoš tieto názory označuje ako „pochybné“ a lokalizuje kláštor do Nemeckej Lupče, k bývalému farskému kostolu Bolesnej Panny Márie.

S Nemeckou Lupčou spája P. Ratkoš aj testament turzovského faktora, bohatého banskobystrického mešťana, obchodníka a banského podnikateľa Michala Königsbergera z roku 1503. V závete sa totiž spomína vynaloženie istých prostriedkov pre kláštor v bližšie neidentifikovanej Lupči (Ratkoš 1963). Na tomto mieste je potrebné uviesť, že v Liptove skutočne existoval františkánsky kláštor, založený v 15. stor. zemepanskou fundáciou rodu Okoličianovcov pri farskom kostole v Okoličnom, ktorý zároveň slúžil aj ako rodová kaplnka patrónov. Existencia ďalšieho mendikantského kláštora v relatívne blízkej Nemeckej Lupči by na konci stredoveku, vzhľadom na nevýrazný ekonomický potenciál, nebola možná.

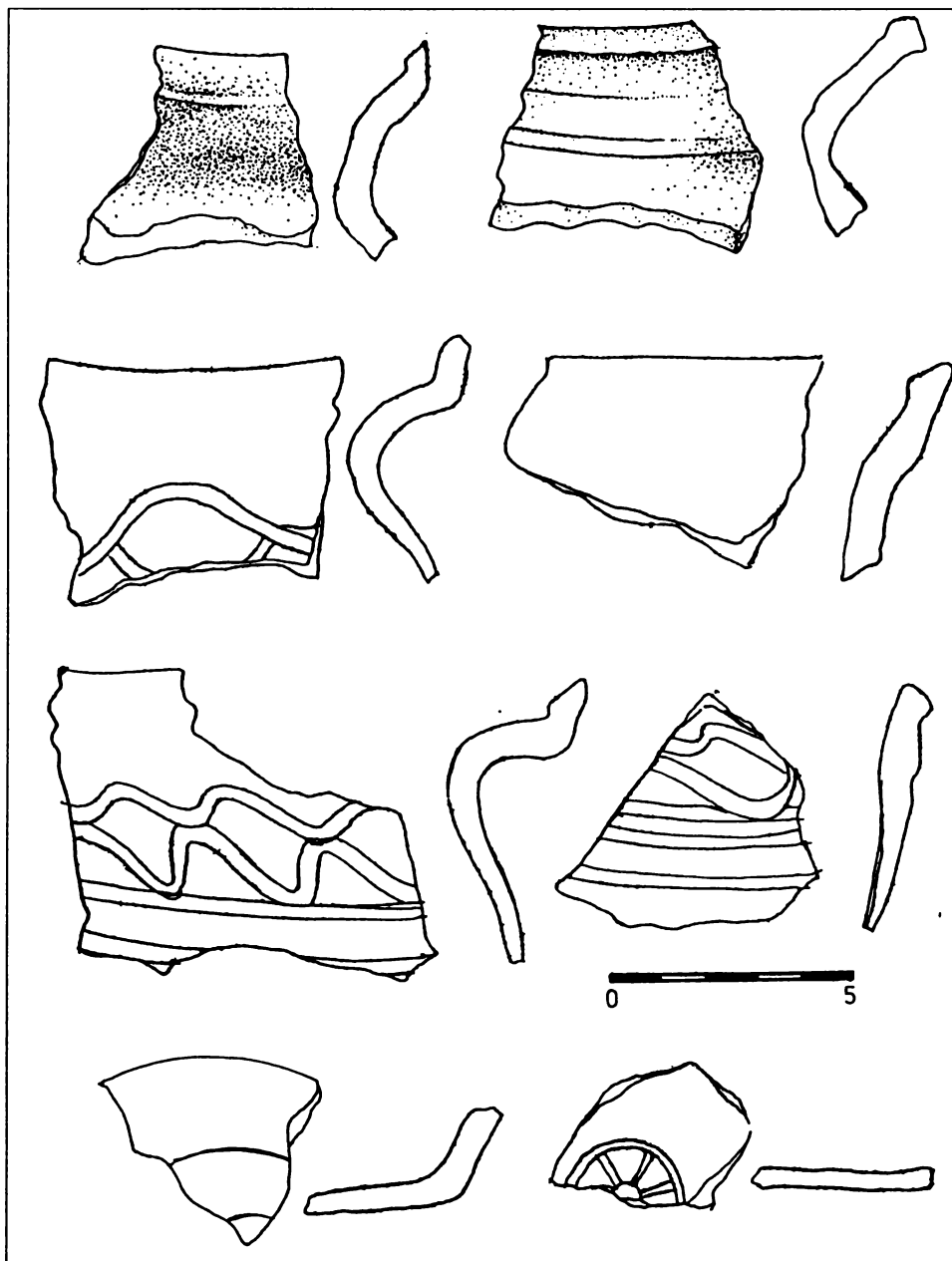
Tento argument lokalizácie kláštora do Slovenskej Lupče podporuje aj zachovaná prítlačná kláštorná pečať s clonou na odpustkovej listine. Popri ústrednom ikonografickom motíve – na trojvrší postavenom kríži umučenia, s dvoma bičmi visiaticami z jeho ramien s nápisom „INRI“?, vidieť aj majuskulnú siglu „L“ z jednej strany kríža a z druhej

Obr. 3. Akademická rekonštrukcia pravdepodobného hospica v Slovenskej Ľupči podľa Ing. arch. J. Gonda.

Obr. 4. Odkryté torzo základov zrubového objektu z 13. stor. v blízkosti kláštora v Slovenskej Ľupči.

Obr. 5. Keramické nálezy z interiéru zrubového objektu. Nakreslila V. Hanuliaková.

strany slnko. Najpravdepodobnejšie tu ide o chybné etymologicky vysvetlený význam mena lokality „Lypcs Soliensis“ spájaný nesprávne v slove „soliensis“ so slnkom a nie správne s latinskou formou názvu mesta Zvolena „Solium“ resp. „Veterosolium“ (Matulay 1980). Ďalším, doteraz neznámym prameňom z obdobia zániku kláštora je listina verejného notára Krištofa Kindermana, farára v Dubovej, z 19. júna roku 1524. Hovorí o majetkových záležitostiach farára Kostola sv. Ducha Jána Literáta a je svedectvom o riadnom fungovaní fary sv. Ducha v Slovenskej Lupči. V listine sa spomína Kostol sv. Ducha s farou a majetkové transakcie medzi farárom a jeho bratom Urbanom Mackovičom resp. Mackom, mešťanom zo Slovenskej Lupče (ŠOKA BB-MoSL).

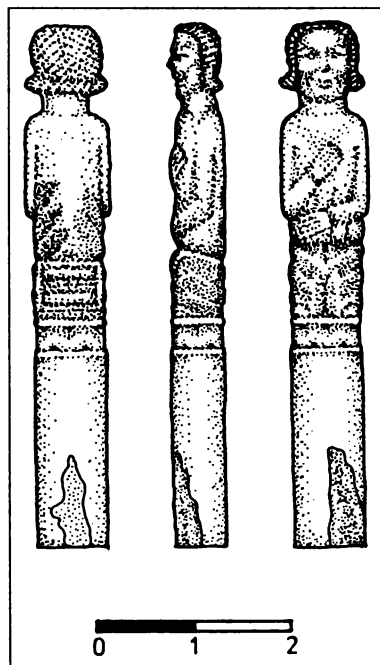
Ako hlavnú príčinu zániku kláštora možno označiť zložitú politickú situáciu v Uhorsku po roku 1526 v období bojov prívržencov Ferdinanda Habsburského s Jánom Zápoľským o politickú moc v Uhorsku so spolupôsobiacimi faktormi nastupujúcej reformácie.

Na začiatku roka 1527 bola časť Zvolenskej stolice pod priamym vplyvom prívržencov Jána Zápoľského, ktorí obsadili prechodne aj bansko-bystrickú komoru. Kráľovná vdova Mária Habsburská, ktorá bola vlastníčkou stredoslovenských banských miest spolu s hradnými panstvami Vígľaš a Zvolen, poverila Krištofa Thurna (de Turri) na prelome rokov 1526/1527 obranou svojich majetkových práv v tejto oblasti (Matulay 1985). Krištof Thurn už v roku 1527 obsadil hrad Vígľaš, ktorý mal v zálohovej držbe kráľovský personál nebohého kráľa Ľudovíta II. Jagelovského, Gašpar Raškay. Situácia v stolici sa stabilizovala v prospech prívržencov Ferdinanda Habsburského a dokonca sa stala zázemím pre vojenské akcie cisárskeho generála Katzianera proti Trenčínu (Matulay 1985).

V tomto zložitom období sa zhoršujú vzťahy Krištofa Thurna s majiteľom panstva Slovenská Lupča Damiánom Dóczyom ohľadom mýt a ich vyberania od kupcov zo stredoslovenských banských miest, ktorí mali kráľovskými privilegiami zaručenú mýtnu imunitu väčšinou na území celého Uhorska.

Po smrti Damiána Dóczyho, keď sa majiteľmi hradu stali jeho syn a vdova, Krištof Thurn hrad vojensky obsadil.

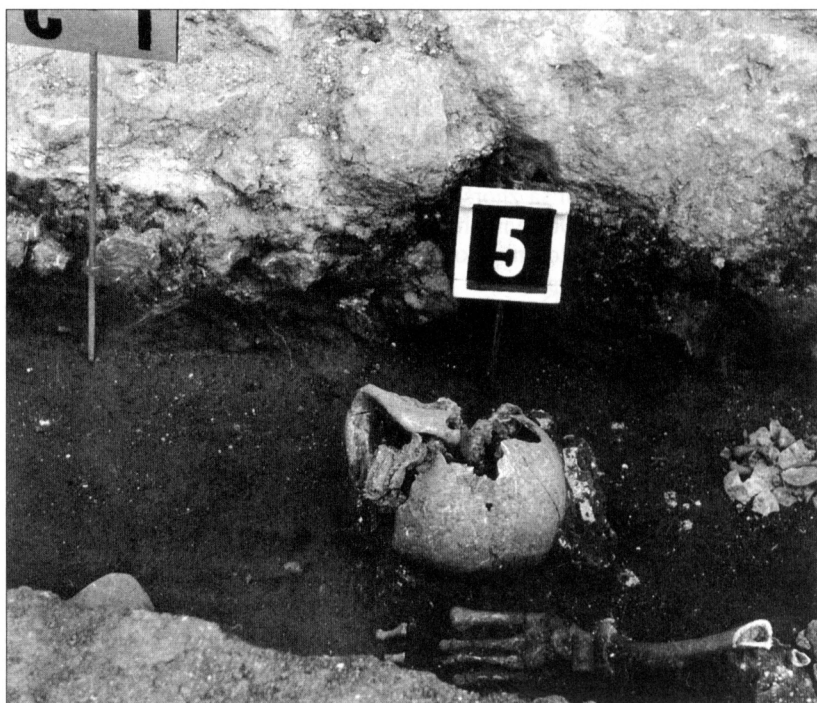
Práve dokumenty, týkajúce sa následkov tejto bojovej akcie, ktoré sa zachovali až do súčasnosti v archíve mesta Zvolena, v stoličnom archíve, výrazne pomáhajú objasniť problematiku zániku kláštora. Mešťania zo Slovenskej Lupče po smrti Krištofa Thurna v roku 1541 podali protest na sedrii Zvolenskej šľachtickej stolice, že tento im odcudzil zvon z Kostola sv. Ducha (Urbányi 1818). Ako istý paradox, svedčiaci prečo s vecou čakali až tak dlho, vyznieva už samotný text zápisu v najstaršom kongregačnom protokole Zvolenskej stolice. Človek, ktorého obviňujú z krádeže, je v texte označený ako „pie memorie generosus dominus“. Veľké časové zdržanie bolo asi spôsobené obavami z jeho mocenskej pozície, keďže až do svojej smrti ovládal hrad Slovenská Lupča. To potvrdzuje aj na tom istom mieste zaznamenaný obdobný prípad mesta Ľubietovej, ktorá pred sedriou protestovala v analogickej veci krádeže zvona Krištofom Thurnom už v roku 1535. Ďalšou možnosťou je úvaha o tom, že Lupčania sa o existencii zvona dozvedeli až v súvislosti so stavbou mestskej veže vo Zvolene. Túto vežu s fortifikačným poslaním postavil murársky majster

Obr. 6. Kostená plastika z interiéru zrubového objektu. Nakreslila B. Pisariková.

Obr. 7. Hrob dieťaťa odkrytý v interiéri kostola. Foto: V. Hanuliak.

Obr. 8. Hrob s časťou ostatkov odkrytý v interiéri kostola. Foto: V. Hanuliak.

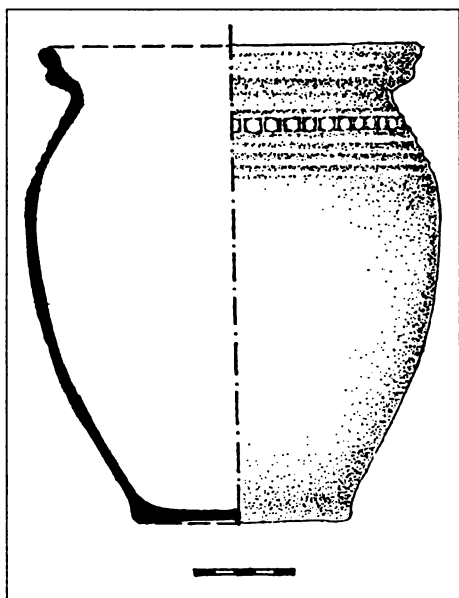
Ján v rokoch 1548–1551 pri radnici a farskom kostole a na ňu Zvolenčania tento zvon spolu s mestskými hodinami umiestnili resp. premiestnili. Svedectvo o tejto záležitosti sa zachovalo v stoličnom archíve ešte v 19. stor. Okrem už spomínaného zápisu v kongregačnom protokole a sťažnosti Ľupčanov pred zvolenskou sedriou zatiaľ o tejto etape sporu nie sú známe ďalšie písomné dokumenty.

Druhá etapa po počiatočnom neúspechu kauzy začala v roku 1559, keď sa obyvatelia Slovenskej Ľupče obrátili so svojou písomnou sťažnosťou na uhorského palatína a miestodržiteľa Tomáša Nádaždyho (de Nádažd). Ten vydal listinu, ktorou žiadal hodnoverné miesto pri hronskobeňadickom benediktínskom konvente o vyšetrenie sporu. Predmet sporu, tak ako ho Tomášovi Nádaždymu prezentovali predstavitelia Slovenskej Ľupče spočíval v tom, že v nepokojných časoch „revolúcie“ pred asi 24 rokmi okolo sviatku Blahoslaveného Michala archanjela už nebohý Krištof de Turri spolu so svojimi mužmi a služobníkmi násilne prepadol Slovenskú Ľupču. Pri tomto prepade Thurnovi muži ukoristili spolu päť zvonov. Z týchto piatich zvonov štyri pochádzali z hlavného kláštorného Kostola Panny Márie, ktorý je v prameni označený ako Kostol sv. Františka, pričom však pravdepodobne ide o neúmyselné prenesenie patrocínia celého kláštora v už prevažne protestantskom prostredí na kostol. Kláštor je v písomnom prameni explicitne označený ako „dirutum monasterium“ z čoho jednoznačne vyplýva, že v päťdesiatych rokoch 16. stor. bol už kláštor opustený a v rozvalinách. Piaty zo zvonov pochádzal z Kostola sv. Ducha taktiež v Slovenskej Ľupči. Štyri z piatich zvonov dal Krištof Thurn vo Zvolene roztaviť a uliatiť z nich delá, ktoré boli umiestnené na hradoch Vígľaš a Zvolen.

Na základe údajov, uvedených v sťažnosti, možno spomínaný prepád kláštora relatívne celkom presne datovať. Krištof Thurn bol vo svojej funkcii do roku 1536 a Damián Dóczy sa predbežne poslednýkrát uvádza ako majiteľ hradu 14. júna 1528 (Matulay 1985). Prepád sa musel uskutočniť pred rokom 1531, pretože v tomto roku už na dobytom hrade Krištof Thurn robí stavebné úpravy. V tomto roku dal osadiť nový vstupný portál s habsburským rodovým erbom – bielym brvnom v červenom štíte a nápisovou stuhou s textom „MARIA REGINA HUNGARIE 1531“. Z uvedeného vyplýva, že prepád sa musel uskutočniť v časovom rozpätí v rokoch 1528–1531. Tento údaj možno spresniť na základe ďakovného listu Krištofa Thurna mestu Banskej Bystrici z 17. novembra 1530 za správu poslanú na hrad Slovenská Ľupča o presunoch Kostkovych prozápoľských vojenských jednotiek (Matulay 1980). Najpravdepodobnejšie ide o vojenskú akciu, ku ktorej nabádala stredoslovenské banské mestá kráľovná Mária 24. marca 1529 (Matulay 1980).

Tomáš Nádaždy poveril listinou hronskobeňadické hodnoverné miesto vyšetrením sporu a požiadal zástupcov hodnoverného miesta o vyhotovenie listiny o jeho výsledku spolu s tým, aby zástupcovia (prokurátori) stránok sa dostavili na súd na pätnásty deň odo dňa vydania listiny. Práve piaty zvon, ktorý pochádzal z Kostola Panny Márie sa stal predmetom sporu a sťažnosti Ľupčanov. Podľa privilegiálnej listiny uhorského kráľa Karola Róberta, ktorou Slovenská Ľupča dostala mestské práva, dostala aj možnosť, vzhľadom na to, že v Slovenskej Ľupči nestál ešte vlastný mestský kostol, v prípade neobsadenia miesta farára Kostola sv. Ducha, vymenovať na neobsadené miesto vlastného kandidáta. To podliehalo schváleniu ostrihomským arcibiskupom. Ľupčania teda ako patróni resp. spolupatróni Kostola sv. Ducha si nárokovali aj po jeho fyzickom zániku, t.j. znefunkčnení a po svojom väčšinovom prechode na protestantizmus jeho mobiliár. V tomto prípade pravdepodobne ako náhradu zvona z Kostola sv. Ducha, ktorý bol roztavený, si nárokovali ešte na fyzicky existujúci zvon z kláštorného Kostola Panny Márie.

V zvolenskom archíve sa zachovala aj nedatovaná odpoveď zvolenského richtára a mestskej rady „Responso“ na sťažnosť Ľupčanov pre zástupcu mesta, ako inštrukcia pre jeho argumentáciu, v danom spore pred palatínom. Zvolenčania argumentovali v spore tým, že nepopierajú, že Krištof Thurn zvony získal ozbrojeným prepadom s použitím násillia, avšak hrad Slovenská Ľupča resp. jeho majiteľa Dóczyovci z Veľkej Lúče v tom čase stáli na strane nepriateľa. Krištof Thurn ich teda získal legálne ako vojnovú korisť vojnovým

Obr. 9. Keramická nádoba s ostatkami detského jedinca odkrytá v interiéri kostola. Nakreslila V. Hanuliaková.

prameňov nepoznáme (ŠOKA Zv-MZ, 1536–1585).

V 2. polovici 16. stor. areál kláštora, najmä jeho kostoly boli už, zdá sa, nefunkčné. Dokladom toho je odkryv detského hrobu v nádobe v ruinách kostola, v stavebnej suti, v tesnej blízkosti oltárnej menzy.

Na základe štúdie autora Slivku patrí tento detský hrob do skupiny pochovávaných k sakrálnaj stavbe, ktorá už nebola funkčná, avšak pochovávanie pokračovalo, keďže išlo o vysvätenú zem.

Pozoruhodné je, že hrob, resp. nádoba bola uložená do interiéru v blízkosti oltárnej menzy. Obvodové základy kostolíka tvorili zrejme hranicu medzi „sacrum“ a „profanum“, takže intencia uloženia dieťaťa bola motivovaná nádejou, že jeho duša nie je celkom stratená (Slivka 1997).

V súvislosti s kláštrom minoritov v Slovenskej Ľupči vystupujú dva kostoly so svojimi úzko špecifickými patrocíniami.

Kostol sv. Ducha s prísne vymedzenou časťou kláštora pravdepodobne už vo svojich počiatkoch plnil úlohu charitatívno-sociálno-liečebného charakteru, označovanú, ako „domus hospitalis“ t. j. špitál. Takto označené a vymedzené stavby s charitatívno-liečiteľským poslaním neboli viazané len na poskytovanie zdravotnej či opatrovateľskej služby, ale boli to tiež útulky pre pocestných, či už pútnikov alebo kupcov, ktorí v nich nachádzali ochranu, bývanie a poskytovanie pohostinstva. Termín „hospitale“ v latinčine označuje pohostinný dom. Poskytovanie pohostinstva bývania pre pocestných a pútnikov sa v začiatkoch sústreďovalo iba v kláštoroch (Slivka 1987).

Kostol sv. Ducha s pečaťou azylového miesta v kláštore v Slovenskej Ľupči bol teda už vo svojich počiatkoch určený aj pre časť civilného obyvateľstva. Neprekvapuje preto nariadenie panovníka z roku 1340, keď kláštorný Kostol sv. Ducha plní skoro pol storočie úlohu farského kostola.

Napriek pokročilým výskumným prácam (6. výskumná sezóna) nemôžeme ani dnes s určitosťou zodpovedať na otázku určenia patrocína a lokalizácie jednotlivých kostolov. Kostolík, resp. kaplnka v súvislej obytnej zástavbe v SZ časti areálu kláštora svojim cha-

právom „iure belli accepta“, pričom získaný kov navyše využil na výrobu diel pre obranu krajiny. Čo sa týka piateho, neroztaveného zvonu, Zvolenčania argumentovali tým, že zvon pred asi tridsiatimi troma rokmi podľa zvyklostí od Krištofa Thurna riadne odkúpili „iure emptitio“ v dobrej viere za osemdesiat zlatých a navyše mu dali dva staré veľké zvonov „campanae maioris ponderis“ pravdepodobne ako surovinu a zvon zavesili medzi ostatné zvonov do zvonice ich farského kostola (ŠOKA Zv-MZ).

Spor pokračoval aj začiatkom 60-tých rokov 16. stor. pred uhorským miestodržiteľom Michalom de Mere, ktorý prikázal hronskobeňadickému hodnovernému miestu vyhľadať v jeho archíve všetky písomné dokumenty týkajúce sa danej záležitosti. Hodnoverné miesto vyslalo do Zvolena svojho člena s listinou na opätovné vyšetrenie sporu.

Žiaľ, celkové ukončenie kauzy krádeže zvonov pre nedostatok písomných

rakterom a dispozičným riešením ponúka alternatívu Kostola sv. Ducha s hospicom (obr. 3). Kostol Sv. Ducha podľa historických záznamov môžeme datovať do 13. stor. Tento kostol už v 1. polovici 14. stor. ponúka kráľ mestu, aby dočasne plnil úlohu farského kostola „ut plebanatu ecclesie nostre sancti Spiritus in eadem constructe“ (Juck. 1984). Ak by sme chceli považovať kostolík v obytnej zástavbe v SZ časti areálu kláštora za Kostol sv. Ducha, je sporné jeho datovanie. Archeologický i stavebno-historický výskum túto časť kláštora datuje až do záveru 14. resp. do 15. stor. Výskum kostolíka ani v jednom prípade nepotvrdil situáciu z 13. alebo 14. stor. V interiéri sakrálnej stavby boli pozitívne doložené iba dva hroby:

1. Pri severnom základe v interiéri bola odkrytá pochovaná iba časť ostatkov (hlava a časť dolnej končatiny), bez sprievodných nálezov (obr. 8).

2. V SZ nároží interiéri kostolíka bol odkrytý detský hrob s orientáciou S–J, s hlavičkou na sever (obr. 7). Na hrudnej časti bola zistená stredoveká minca. Uhorsko, Kaspar Steck pre Petra Scheidera datovaná k r. 1508; Probst–Réthy 279 (Bovan 1988).

Tretím skúmaným objektom v interiéri kostolíka bol pravdepodobne hrob, umiestnený v centrálnej časti lode, tesne pri dotyku s presbytériom. Hrob bol exploatovaný, v zásype po ňom zostali iba sekundárne architektonické články.

Druhé patrocínium, viažuce sa ku kláštoru v Slovenskej Ľupči je Panna Mária. Kostol s patrocíniom Panny Márie sa uvádza v žiadosti župana Donča pápežovi Jánovi XXII. o povolenie byť pochovaný v uvedenom kostole „in cimiterio b. Marie de Lupcha“, kde už jeho predkovia odpočívajú (Mišík 1968). Pravdepodobné je, že magister Donč ako župan a donátor chcel byť pochovaný v ústrednom kláštornom kostole. Z doterajších odkrytých sakrálnych stavieb je málo pravdepodobné, že niektorá z nich by mohla predstavovať práve tento kostol. V prípade kláštorného Kostola Panny Márie dá sa usudzovať, že predstavoval monumentálnu viacodľovú stavbu, snáď i baziliku. Doteraz odkryté sakrálne stavby v areáli kláštora so svojim plošným vymedzením a jednoduchou pôdorysnou dispozíciou zdajú sa byť druhým až tretím sledom v hierarchii sakrálnych stavieb kláštorného komplexu. Centrálnu sakrálnu stavbu na základe terénnych reliktovej môžeme ešte stále predpokladať v SV časti areálu kláštora.

V súčasnosti skúmaná sakrálna stavba (v sezónach 1998 a 1999), so svojím jednodlým na základe početných architektonických článkov „in situ“ je jednoznačne datovaná do 1. polovice 13. stor. Počas výskumnej sezóny 1998 bolo odkrytých v tesnej blízkosti lode kostola (v exteriéri) viac hrobov s civilným zastúpením. Toto špecifické zloženie hrobov v rámci kláštornej komunity ponúka alternatívu pre lokalizáciu Kostola sv. Ducha, ktorý po roku 1330 plnil úlohu farského kostola.

Postupný archeologický výskum kláštora zodpovedal už na mnohé otázky. Jeho výsledky zákonite však predkladajú nové, na ktoré historická archeológia bude môcť nájsť odpoveď ďalším štúdiom písomných prameňov a pokračujúcim archeologickým výskumom.

Literatúra a pramene

- BAGIN, A., 1977: Kláštor v Slovenskej Ľupči bol. Pamiatky, príroda. 1977, čís. 4, s. 7.
BALAŠA, G., 1976: Bol v Slovenskej Ľupči kláštor? Pamiatky, príroda. 1976. čís. 2, s. 28.
BALOG, A., 1977: Archiv Mariánskej provincie františkánov. In: Slovenská archivistika XII, 1, 1977, s. 128–148.
BOVAN, M., 1989: In Nálezová správa z archeologického výskumu lokality Kláštor v Slovenskej Ľupči 1989–1990. Uložené v archíve Pamiatkového ústavu, regionálneho strediska v Banskej Bystrici.
FIALA, A.–FIALOVÁ, I., 1966: Hrady na Slovensku. Bratislava.
GAJDOŠ, V. J., 1983: Franciszkanie na Slowacji w sredniowieczu. In: Zakony franciszkanie w Polsce. I. Lublin 1983, s. 247–262, slovenská verzia príspevku pod názvom „Františkáni na Slovensku v stredoveku“ v rukopise uložená: Štátny oblastný archív Bratislava, fond Gajdoš, J. V., inv. č. 321, krab. 16.
HANULIAK, V.: Nálezová správa z archeologického výskumu lokality Kláštor v Slovenskej Ľupči 1989–1990. Uložené v archíve Pamiatkového ústavu, regionálneho strediska v Banskej Bystrici.

- HANULIAK, V., 1996: Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného stredoveku. AH 21, Brno, s. 443–449.
- JUCK, L., 1984: Výsady slovenských miest a mestečiek I (1238–1350), Bratislava, s. 130–131.
- KARACSONYI, J., 1922: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. zv., Budapest, s. 196.
- MATULAY, C., 1980: Mesto Banská Bystrica – Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536 I. a II. diel, Bratislava, pozri príslušné roky.
- MENCL, V., 1938: Středověká města na Slovensku. Bratislava, s. 140–143.
- MIŠÍK, M., 1968: K otázkam osídlenia Zvolena. Historický zborník kraja IV. Stredoslovenské vydavateľstvo Banská Bystrica, s. 27. Autor cituje Schematismus historicus diocesis Neosoliensis 1876, s. 203.
- MOSNÝ, P., 1993: Prieskum v okresoch Banská Bystrica a Zvolen. AVANS 1993, s. 99.
- RATKOŠ, P., 1963: Povstanie baníkov na Slovensku 1525–1526. Bratislava, s. 45–64.
- PÉTERFFY, K. P., 1742: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata II, Posonii (Bratislava), s. 268–272.
- RUTTKAY, A.–MOSNÝ, P., 1998: Priebežná správa z archeologického výskumu kláštora v Slovenskej Lupči za rok 1998. AVANS AÚ SAV Nitra, v tlači.
- RUTTKAY, A.–SLIVKA, M., 1985: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. AH 10, Brno, 333–356.
- SLÁVIK, J., 1921: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica, s. 570.
- SLIVKA, M., 1987: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch so zameraním na krížovnicke rády. AH 12, Brno, s. 387–402.
- SLIVKA, M., 1998: Dieťa na prvej i poslednej ceste. Pochovávanie detí v nádobách. Hieron II, CHRONOS, Bratislava, s. 71–85.
- STANISLAV, J., 1947: Odkryté mená slovenských miest a dedín. Bratislava, s. 45.
- ŠOKA BB – MoSL: Štátny okresný archív Banská Bystrica – fond mestečko Slovenská Lupča-inv. č. 40, Najstarší majetkoprávny protokol z rokov 1541–1688, s. 2–4.
- ŠOKA Zv – MZ (1536–1585): Štátny okresný archív Zvolen – fond Magistrát Zvolen (1536–1585), krabica 12.
- URBÁNYI, G., 1818: Extractus actorum regie privilegiatum Oppidum Zolyo Lypcse in Archivo Comitatus Zoliensis reperibilium ab 1528. Uložené v ŠOBA Banská Bystrica – MoSL – inv. č. 313, krabica 47.

Zusammenfassung

Klosterhospital und die Kirche des Heiligen Geistes in Slovenská Lupča

Die Archäologische Erforschung des Minoritenklosters in Slovenská Lupča verläuft seit den 70-er Jahren in drei kurzen Etappen. In der zweiten Etappe in Jahren 1989–90 konzentrierte sich die Forschung auf den nordwestlichen Teil des Klosterareals. Sie entdeckte Grundmauern einer verhältnismäßig großen Wohnbebauung, deren Patrozinium wir bisher nicht bestimmen können. Damit öffnete sich vor allem die Problematik des Untergangs des Klosters. Im Interieur wurden zwei Gräber entdeckt, deren ins Spätmittelalter datierbare Inventar die Ergebnisse der archiv-historischen Forschung direkt bekräftigt. Die Archivquellen bestätigen, daß das Kloster infolge der Machtkämpfe zwischen den Anhängern des Ferdinand von Habsburg und des Jan Zápoľský in Ungarn nach dem J. 1526, genauer in den Jahren 1529–1530, niedergegangen ist.

Die allmähliche archäologische Forschung des Klosters beantwortete schon viele Fragen, ihre Ergebnisse öffnen jedoch neue Probleme, deren Lösung die historische Archäologie durch das weitere Studium der schriftlichen Quellen und fortführende archäologische Forschung finden kann.

Abbildungen:

1. Das Städtchen Slovenská Lupča – Grundriß.
2. Der Grundriß des entdeckten N–W-Teils des Klosterareals in Slovenská Lupča. Vermessen von Dipl. Ing. E. Maták.
3. Die akademische Rekonstruktion – die wahrscheinliche Gestalt des Hospitals in Slovenská Lupča nach Ing. arch. J. Gonda.
4. Grundmauernreste von einem gezimmerten Objekt aus dem 13. Jh. in der Nähe des Klosters in Slovenská Lupča.
5. Keramische Funde aus dem Interieur des gezimmerten Objekts. Zeichnung V. Hanuliaková.
6. Knocherne Plastik aus dem Interieur des gezimmerten Objekts. Zeichnung B. Pisariková.
7. Das Kindergrab, entdeckt im Interieur der Kirche. Foto: V. Hanuliak.
8. Das Grab mit dem Teil der sterblichen Überreste, entdeckt im Interieur der Kirche. Foto: V. Hanuliak.
9. Das keramische Gefäß mit sterblichen Überresten eines Kinds, entdeckt im Kircheninterieur. Zeichnung V. Hanuliaková.